

В.В. Гсродовенко  
кандидат юридичних наук,  
голова Апеляційного суду Запорізької області

### **ПРИНЦИП ДЕРЖАВНОЇ МОВИ СУДОЧИНСТВА І ДІЛОВОДСТВА В СУДАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

Принцип мови судочинства традиційно досліджується в галузевих процесуальних науках [9, с 3], хоча він прямо передбачений законодавством про судоустрій. Це, а також регламентація відносин, пов'язаних із визначенням і реалізацією мовною політики держави на конституційному рівні, свідчить про міжгалузевий характер принципу мови судочинства. Нове законодавство про судоустрій, прийняте у липні 2010 р., встановило якісно нові підходи до визначення мовної політики в судах [14]. Вказані чинники, а також традиційний для українського суспільства високий рівень полгтизації мовних відносин, визначають актуальність проблем, пов'язаних із дослідженням змісту та правової регламентації визначеного принципу. Отже, метою цієї роботи є вивчення практичних проблем застосування законодавства, яке регламентує принцип державної мови судочинства.

Відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України, п. 4 ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачено, що порядок застосування мов визначається виключно законом [6]. Цю позицію підтвердив Конституційний Суд України в рішенні по справі про застосування української мови від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 [15]. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку,

встановленому процесуальним законом. Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України [14].

Численні суперечності законодавства про мову судочинства спричинили різноманітні підходи у застосуванні вказаних положень на практиці, а також дискусію в науковій юридичній літературі.

По-перше, спірним було визначення обсягу процесуальних гарантій, якими користуються особи, що не володіють державною мовою судочинства. До зазначених осіб належать: підсудний, потерпілий, їх законні представники, цивільні позивач і відповідач, їх представники у кримінальних справах; у господарських справах - сторони, треті особи, заінтересовані особи та їх представники.

Особам, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство, забезпечується: 1) право користуватися рідною мовою - робити заяви, давати пояснення і свідчення, заявляти клопотання; 2) право на ознайомлення з усіма матеріалами справи й участь у судових засіданнях через перекладача; 3) право виступати в суді рідною мовою; 4) слідчі й судові документи вручаються особам, які беруть участь у справі, за їх вимогою, а обвинуваченому - у будь-якому випадку в письмовому перекладі його рідною або іншою мовою, якою він володіє; 5) залучення до участі в судовому процесі перекладача за рахунок держави (за винятком господарського судочинства, де витрати це при задоволенні позову покладаються на відповідача, а при відмові в позові - на позивача). Процесуальне законодавство гарантує реалізацію права користування рідною мовою як в суді першої інстанції, так і у вищих судах [1; 5; 7; 18].

По-друге, проблемним є само визначення «особи, яка не володіє державною мовою судочинства». Відповідно до Конституції України володіти державною мовою зобов'язані Президент України (ст. 103), судді Конституційного Суду (ст. 148) та судді судів загальної юрисдикції (ст. 127) [6]. Нікого більше Конституція не зобов'язує володіти державною мовою. Разом з тим сам термін "державна" передбачає, що всі державні органи влади, її службові та посадові особи на офіційному - державному - рівні повинні використовувати державну мову, тобто українську. Це, у свою чергу, вимагає від судді володіння державною мовою.

Значною проблемою є те, що чинне законодавство не встановлює критеріїв визначення достатнього рівня володіння державною мовою», а також не встановлює, яким чином і хто має визначати цей

рівень. В цьому аспекті можна відзначити лише намагання окремих науковців розробити критерії рівня знань української мови [8, с 10-14]. Очевидно, що в судовому процесі рівень володіння певної особи українською мовою має визначати суддя. Питання про володіння державною мовою громадянина України вирішується просто, адже законодавство ставить до громадян вимогу володіння державною, тобто українською, мовою або розуміння її в обсягу, достатньому для спілкування. У випадку, якщо громадянин мешкає у місцевості, де компактно проживають національні меншини, то питання про володіння державною мовою можна перевірити за допомогою документа про освіту. Так, якщо особа навчалася в Україні, здобула середню, професійно-технічну або вищу освіту в навчальному закладі України після 1991 р. (набуття Україною незалежності), вона мусить володіти державною мовою. Складніше питання вирішується щодо осіб, які державною мовою не володіють. Суд може вирішити питання про надання особі перекладача на поставі документа, який засвідчує особу (паспорт або інший документ громадянина іншої держави, закордонного паспорту), документа про освіту, або загальної оцінки рівня володіння державною мовою відповідної особи. Очевидно, що якщо особа не розуміє звернення українською мовою, не може викласти свої думки українською мовою, то питання про надання судом перекладача варто вирішувати позитивно.

По-третє, виникає принципове питання: якщо держава зобов'язана забезпечити особі, яка не володіє державною мовою, перекладача в судочинстві, то яку модель реалізації цього положення слід обрати.

У першому випадку (який визначався раніше чинним процесуальним законодавством) судочинство провадиться державною мовою, а особі, яка нею не володіє, надається переклад всіх процесуальних дій, що провадяться судом (а також органами досудового слідства у кримінальному процесі). Тут можуть виникнути такі проблеми. По-перше, переклад процесуальних дій може бути письмовим або усним, а також повним (коли перекладаються як процесуальні дії, так і матеріали, наявні в справі) і неповним (коли перекладаються виключно процесуальні дії, в яких бере участь відповідна особа і кінцеве рішення суду по справі). Складнощі можуть виникнути насамперед із визначенням переліку тих процесуальних дій і документів, які підлягають перекладу. В якому випадку можна вважати, що право особи на перекладача буде повною мірою реалізовано? Очевидно, що це залежить як від процесуального статусу цієї особи у конкретній справі, 402

так і від виду судового провадження. Не викликає сумнівів, приміром, той факт, що для свідка по кримінальній справі може бути достатньо усного перекладу дій суду та інших учасників процесу під час процесуальних дій, що відбуваються за його участю. Такий переклад може бути усним і це не становитиме проблему. Інша справа, коли йдеться про обвинуваченого (підсудного). Забезпечення у повному обсязі його процесуальних прав вимагає набагато більшого обсягу залучення перекладача. Він має право не лише брати участь у більшості процесуальних дій по справі, а й знайомитися з її матеріалами, обов'язково має ознайомитися із змістом як основних процесуальних рішень по справі, так і кінцевого судового вироку. Від цього прямо залежить реалізація інших процесуальних прав обвинуваченого (підсудного), адже недотримання права на переклад є безумовною підставою для скасування судового рішення у вищих судових інстанціях. Стосовно перекладача, цілком правомірно ставити питання про письмовий переклад відповідних процесуальних і судових рішень по справі, що і передбачено ст. 19 КПК України [7]. Водночас ряд процесуальних дій, приміром, допити, хід судового засідання, потребує усного перекладу, оскільки вимагає безпосереднього сприйняття дій, що відбуваються і надання пояснень, подання клопотань в разі необхідності. На-жаль, законодавство не визначає чіткого обсягу і форм відповідного перекладу, тобто в якому випадку слід забезпечувати усний переклад, а в якому - письмовий. Варто зауважити і ще один важливий аспект. При перекладі будь-яких дій, документів з однієї мови на іншу втрачається безпосередність сприйняття того, що відбувається. Це пояснюється різністю термінології, яка існує в різних мовах, тонкощами перекладу, психічними особливостями сприйняття іншомовного середовища. Велика відповідальність за правильність і точність перекладу покладається на перекладача, що підтверджується і в процесуальних нормах щодо його статусу. Всі ці чинники варто враховувати при законодавчому регулюванні принципу національної мови судочинства.

У другому випадку (який передбачений пореформним законодавством про судоустрій) в разі, якщо особа не володіє мовою, якою ведеться судочинство, за наявності відповідних клопотань процесуальні дії провадяться мовою, якою володіє ця особа. Тут виникає ряд труднощів як організаційного, так і правового характеру. По-перше, як визначити випадки, коли суд може перейти на іншу мову провадження, окрім державної. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про

судоустрій і статус суддів» у судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин [14] відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку, встановленому процесуальним законом [13]. Хартія передбачає здійснення судами провадження регіональними мовами або мовами національних меншин [2]. Однак, поперше, чинне українське законодавство про мови не передбачає поняття «регіональні мови або мови національних меншин», це визначення міститься лише в Хартії. Закон України «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 р. використовує термін «мови інших національностей». Не має і чітко визначеного механізму визнання певної мови відповідно мовою регіональною або мовою національних меншин. Згідно ч. 3 ст. 3 Закон України «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 р. у разі, коли громадяни іншої національності, що становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють в належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості, в роботі названих органів і організацій може використовуватись українська мова або мова, прийнята для всього населення [11]. у Законі України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 27.06.2003 р. вказано, що положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської [13]. Однак виникає запитання, а чи дійсно це вичерпний перелік мов національних меншин? Чи всі національні меншини, що мешкають на території України, враховано у даному переліку? Чинне законодавство не дає відповіді на важливі запитання, а саме: (1) яку територію слід брати за одиницю обліку при визначенні регіональної мови або мови національної меншини;

(2) який відсоток громадян має володіти цією мовою у певній місцевості (адміністративно-територіальній одиниці або їх сукупності), а також бути носіями цієї мови (спілкуватися нею в побуті, використовувати під час громадських заходів тощо), для того, щоб були підстави визнати цю мову регіональною або мовою національної меншини;

(3) яким має бути механізм виміру поширеності використання певної мови, що не є державною в Україні, для набуття нею статусу репс\*

нальної мови або мови національної меншини; (4) який порядок прийняття рішення про визнання певної мови регіональною мовою або мови національної меншини та який орган державної влади має приймати відповідне рішення. Без вирішення цих питань у законодавстві про мови неможливо застосування положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в діяльності державних органів і судочинстві.

По-друге, процесуальне законодавство (окрім кримінально-процесуального) передбачає ведення судочинства виключно і складення судових документів державною мовою із наданням відповідного перекладу особам, що не володіють державною мовою. І по-третє, незрозуміло, як можна вимагати від судді ведення судочинства іншою, ніж державна мова? А якщо суддя не володіє цією мовою? Законодавчі вимоги до судді передбачають імперативну вимогу володіння державною, тобто українською мовою. Відповідно суддя може не володіти у повному обсязі мовою національної меншини, яка компактно проживає на певній території. Чи можна вимагати від судді відповідних знань? Чи не достатнім для особи, яка не володіє державною мовою, забезпечення якісного і повного перекладу відповідних процесуальних і судових дій? І взагалі, наскільки достатніми є на сьогодні фінансові та інші ресурси держави, щоб забезпечити ведення діловодства не однією, а на декількома мовами? Очевидно, що нині фінансово-економічний стан держави України цього не дозволяє, адже матеріальне забезпечення судів є вкрай низьким. Окрім того, це питання має багато політичних аспектів, які лежать поза полем правового регулювання.

По-четверте, в судовій практиці досить часто траплялися цікаві прецеденти, пов'язані із забезпеченням державної мови судочинства. Приміром, 30.07.2010 р. суд міста Миколаєва заборонив миколаївському міському голові Володимирі Чайці виступати будь-якою іншою мовою, крім державної, без перекладу на українську. Про це йдеться у двох постановках Ленінського райсуду Миколаєва, винесених на підставі звернення пенсіонера Анатолія Біьченка. Зокрема, у них вказано, що Чайка, виступаючи перед городянами у День Перемоги російською мовою, порушив інтереси українськомовної частини населення. "Позивач вважає, що у зв'язку з подібними діями він був позбавлений можливості отримувати інформацію українською мовою, у нього погіршується здоров'я, він змушений звертатися до суду, що викликає в нього душевний біль і моральні муки", - говориться у

постанові суду. Суд задовольнив позов Ільченка частково. Так, Чайці було заборонено виступати будь-якою іншою мовою, крім української, без перекладу на державну мову, але відмовив пенсіонерів в моральній компенсації. Також відповідно до постанови Ленінського райсуду від 27.07.2010 р. дії міського голови, який привітав миколаївців із Новорічними й Різдвяними святами російською мовою, були визнані неправомірними. Більше того, в інтересах пенсіонера з Чайки було стягнуто 100 гривень моральної компенсації [17].

Існують також прецеденти скасування судом рішень органів місцевого самоврядування про визнання російською регіональною мовою. Так, 27.12.2007 р. Ленінський районний суд м. Луганська визнав протиправним рішення Луганської обласної ради від 25.04.2006 р. № 2/13 „Про заходи із забезпечення реалізації положень указу Президента України від 07.04.06р. № 295/2006р. щодо російської мови на території Луганської області” в частині визнання російською мови в Луганській області регіональною мовою у визначенні Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин (справа № 2 „а”-81/07 р). Суд навів такі аргументи на користь свого рішення. По-перше, ст. 43 Закону України „Про органи місцевого самоврядування” визначаючи коло повноважень обласних рад, не передбачає можливість вирішення відповідно до закону питання про мову (мови), якою користується у своїй роботі рада, виконавчий орган та яка використовується в офіційних оголошеннях [12]. Водночас п. 4 ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що порядок застосування мов визначається виключно законом. Таким чином, при прийнятті рішення про надання російській мові статусу регіональної, Луганська обласна рада вийшла за межі своїх повноважень. По-друге, діючим законодавством України не передбачено механізм порядку запровадження заходів, визначених Європейською хартією регіональних мов або меншин та межі їх застосування. При цьому цікавим є те, що суд в мотивувальній частині наводить дані, що свідчать про домінування російської мови на території Луганської області. «Як вбачається з матеріалів справи, за даними Всеукраїнського перепису населені Луганській області у 2001р. 91 % жителів Луганської області вважають рідною російську мову і вільно нею володіють, з них 38 % - росіяни за національністю, 31 % - представники інших національностей, але вказали у якості рідної мови російську» [16]. \*

Схожа ситуація мала місце і в Запоріжжі. Так, рішенням від 08.10.2010 р. Запорізька обласна рада прийняла рішення про присво-

ення російській мові статусу регіональної. Це рішення було опротестовано прокуратурою області, але обласна рада цей протест відхилила. Лише 24.02.2011 р. Запорізька обласна рада внесла зміни до свого рішення від 08.10.2010 р. шляхом коригування його назви і викладення в новій редакції. Таким чином, обласна рада скасувала присвоєння російській мові статусу регіональної [4]. Зокрема, в новій редакції рішення йдеться про те, що обласна рада буде інформувати громадськість і ради на території Запорізької області про те, що відповідно до рішення Конституційного Суду України вщ 14.12.1999 р., поряд із українською державною мовою, при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами АРК і органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська мова та інші мови національних меншин.

Підсумовуючи викладене, зазначимо наступне. З метою удосконалення регулювання принципу національної мови судочинства у процесуальному законодавстві пропонуємо вирішити такі проблеми: (а) визначити критерії визначення рівня володіння державною мовою шляхом прийняття відповідних державних стандартів; (г) уніфікувати підходи до мовного режиму в усіх видах судочинства, встановивши пріоритет державної мови у веденні судового діловодства із забезпеченням особам, які нею не володіють, доступу до якісного і всебічного перекладу судового провадження і судового рішення; (в) визначити обсяг надання перекладу особам, які не володіють державною мовою, шляхом закріплення переліку процесуальних дій і документів, які мають бути перекладені в обов'язковому порядку; (г) визначити механізм використання мов національних меншин.

Використана література:

1. Господарський процесуальний кодекс України [Текст] // Відом. Верховн. Ради. -1992. - № 6. - Ст. 56.
2. Європейська Хартія регіональних мов або меншин ввд 05.11.1992 р.: [Текст] // Офіційний вісник України вщ 25.12:2006. - 2006. - III 50, стор. 379, стаття 3381, код акту 38101/200.
3. Запорожский облсовет отменил присвоение русскому языку регионального статуса [Електронний ресурс] // Режим доступу: Бйр^/коітевропсіепіг^гіктате/роШсв/і 190056-2арого2К8к^Ькоуе1 :-оііепі1-ргі8УС)епіе-гі8\$коти-уа2уки-ге§іопа1по50-8іа\*и8а. - Заголовок з екрану.

4 Запорожский облсовет укоротил русский язык [Електронний ресурс] // Режим доступу: Б<sup>п</sup>//пе\*галпаіти/іп\УогИ/икгаіпа/роіійс8/5398969/. - Заголовок з екрану.

5. Кодекс адміністративного судочинства України [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. - 2005. - № 35-36, № 37. - Ст. 446.

6. Конституція України [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. - 1996.-№30.-Ст.141.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст] // Відом. Верхов. Ради УРСР. -1961. -№ 2. - Ст. 15.

8. Мазурик Д. Державний стандарт з української мови як іноземної (від теорії до практики) //Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2010. Вип. 5. С10-14.

9. Маляренко В.Т. Про державну мову та перекладача у кримінальному процесі України [Текст] / В.Т. Маляренко // Голос України. - 2006.09.21.-№ 175-С.3.

10. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-Ш // Офіційний вісник України від 16.03.2001 - 2001 р., № 9, стор. 1, стаття 342, код акту 17913/2001.

11. Про мови в Українській РСР: Закон УРСР від 28.10. 1989 р. № 8312-11 Відомості Верховної Ради УРСР від 09.11.1989 - 1989 р., № 45, стаття 631.

12. Про органи місцевого самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 25.06.1997 -1997 р., № 24, стаття 170.

13. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15.05.03. № 802-іу 162 [Текст] // Офіційний вісник України від 27.06.2003 - 2003 р., № 24, стор. 14, стаття 1109, код акту 25385/2003.

14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-УІ [Текст] //Офіційний вісник України від 30.07.2010 - 2010 р.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі про застосування української мови від 14.12.1999 р. № 10-рп/99: [Текст] //Офіційний вісник України від 11.02.2000 - 2000 р., № 4, стор. 109, стаття 125, код акту 14039/2000.

16. Рішення Луганського суду стосовно надання російській мові статусу регіональної [Електронний ресурс] // Режим доступу: пНр://ккр8.ог8.шсІех.рпр?ігі=1200667158. - Заголовок з екрану.

17. Суд заборонив меру Миколаєва виступати російською мовою: публікація від 16.09.2010 [Електронний ресурс] // Режим доступу: Бшпап-гі§Ьі8.ипіаплеі. - Заголовок з екрану.

18. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. - 2004. - №№ 40-41,42. - Ст. 492.

**В.С. Бабкова**

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів  
Національного університету "Юридична академія  
України імені Ярослава Мудрого"

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ  
ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВИХ  
РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ, А ТАКОЖ  
ЗАСТОСУВАННІ ІНШИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО  
ХАРАКТЕРУ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБМЕЖЕННЯМ ОСОБИСТОЇ  
СВОБОДИ ГРОМАДЯН

Актуальність розгляду вказаних питань зумовлена деякою реорганізацією здійснення прокуратурою функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян, яка отримала відображення у ліквідації спеціалізованих прокуратур з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також прийнятті нового Наказу Генерального прокурора України № 7 гн від 02 квітня 2012 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян».

Визначаючи правові засади прокурорського нагляду взагалі, і у досліджуваній сфері зокрема, необхідно враховувати, що вони складаються на міжнародному і національному рівнях.

Важливе значення в наглядовій практиці прокурорів щодо забезпечення законності при виконанні кримінальних покарань мають